

ТЕКОВНИ ФИЛОЗОФИИ НА РАЗВОЈОТ

Доц. д-р Маргарита Матлиевска
Економски факултет
Универзитет “Гоце Делчев-Штип”
Штип, Република Македонија

АПСТРАКТ

Најгорлив проблем пред кој е исправена науката воопшто е проблемот поврзан со последиците од сфаќањето на развојот, и последователно со сфаќањето на односот човек – природа. Тековните филозофии за развој можат да бидат сублимирани во три концепти: концепт на економски растеж, концепт на длабока екологија и концепт на одржлив развој.

Во овој труд, презентирани се согледувањата за клучните карактеристики на трите концепти, како и за недостатоците на концептите за економски растеж и за длабока екологија, преку преиспитување на нивните базични принципи.

Истражувањето упатува на заклучокот дека и концептот на економски растеж и концептот на длабока екологија не можат да го издржат тестот на времето, а концептот на одржлив развој со сета своја надмоќ се наметнува како водечки правец за напредок на човештвото во хармонија на природата.

Клучни зборови: Одржлив развој, Економски раст, Заштита на животната средина.

ABSTRACT

The most imminent problem confronting the science in general is the problem connected with the consequences of our understanding of the development, and consequently with our understanding of the relation man – nature. The modern philosophies of development can be summarised in three concepts: the Concept of Economic Growth, the Concept of Deep Ecology, and the Concept of Sustainable Development.

In this Paper, findings on the most important characteristics of the three concepts are presented, as well as the weaknesses of the concept of economic growth and the concept of deep ecology through questioning of their fundamental principles.

The conducted research leads to the conclusion that both, the concept of economic growth and the concept of deep ecology can not endure the test of the time, and the concept of sustainable development with all its superiority impose as a leading direction for human progress in harmony with the nature.

Key words: Sustainable Development, Economic Growth, Environment Protection.

1. ВОВЕД

“Го делам верувањето на многумина мои современици дека духовната криза која се распростира низ сите сфери на западното индустриско општество може да биде излекувана единствено со промена на нашето гледиште за светот. Нашето материјалистичко дуалистичко верување дека луѓето и нивната животна средина се одделени, ќе треба да се помести кон нова свест за сеопфатна реалност ... реалност во која човекот го чувствува своето единство со живата природа и целата креација.“

др. Алберт Хофман¹

Вербата на човекот во траен напредок е клучна карактеристика на развојот на цивилизацијата како развој на сите човекови материјални и духовни вредности. Но, под влијание на теориите на одделни науки, напредокот го губи интегрирачкото значење и станува сè потесен и потесен, и во наше време - се сведува и се поистоветува со еднодимензионалната економска наука.

Индустриската култура на Западот долга низа години беше нечувствителна и индиферентна кон огромното влошување на состојбата во животната средина: голем број видови изумреа, исчезнаа шуми, мориња и реки беа загадени, и сè без било каков официјален одговор долга низа години!

Но, јавното незадоволство тлееше. После деструкцијата предизвикана во животната средина како последица на предаторското исцрпување на природните богатства за целите на безмилосниот економски растеж, реакцијата на јавното мнение после 70-тите беше речиси универзална. Реакциите дојдоа од голем број научници - проучувачи на системите, кои беа првите кои го поставија проблемот со границите на развојот (Limits of Development); и други се изјаснуваа и ја осудуваа прогресивната деструкција на природата. Таквите реакции прераснаа во широк бран на индигнација и згрозеност, прво во Америка, а потоа и во Европа. Филозофијата на растот (Growth) беше предизвикана, го изгуби својот кредибилитет и оттогаш преокупацијата на научниците се врати кон долгогодишниот проблем за односот помеѓу човековата цивилизација и природата.

¹ Dr. Albert Hoffman (1906–2008), швајцарски научник, пронаоѓач на диетиламид на лисергинската киселина, популарно познат како LSD - еден од најсилните халуциногени.

2. ТЕКОВНИ КОНЦЕПТИ НА РАЗВОЈОТ

Огромниот број теории предложени да ја разјаснат врската помеѓу човекот и GAIA², може да биде сумиран во три категории:

- Концептот на економски растеж (Economic Growth)
- Концептот на длабока екологија (Deep Ecology) и
- Концептот на одржлив развој (Sustainable Development).

Економски растеж (Economic Growth). Овој концепт содржи теории на развојот кои едноставно ја корегираат или префразираат филозофијата на економскиот растеж. Во нивната екстремна форма, овие теории се варијации на плиток и вулгарен хедонизам кој ветува “богато” општество. Базирано врз редукционистичко мислење, овие теории поаѓаат од едноставниот принцип според кој човекот има моќ врз Земјата да ја користи и експлоатира за своја сопствена корист.

Од тој принцип, следат следниве гледиште:

- Човекот, кој исто така потекнува од природата и е нејзин врвен дострел, е назначен да ги промени животната средина и природата во човечки свет кој изобилува со материјални богатства!
- Не постои природна пречка за претходното: иако населеноста ќе се стабилизира во иднина, во меѓувреме може без страв да се мултиплицира бидејќи Земјата може да опстанува со неограничено население!
- Постојат доволно природни ресурси и, во секој случај, технологијата ќе открие нови - доколку старите се потрошат!
- Не постои еколошка криза и наводната опасност е фантазија на научниците. Сите еколошки проблеми успешно ќе се решат со помош на технологијата!
- Производството и потрошувачката можат неограничено да продолжат, нема причина да се намалуваат!

Секое од погоре наведените гледишта за екстремната позиција на развојот, научно се оспорени. Бидејќи,

- Човекот не ја поседува природата туку е зависен од неа!
- Природните ресурси се конечни и мерливи. Нивното неограничено користење не може вечно да трае!

² Според GAIA хипотезата (развиена од James Lovelock и наречена по грчката божица Геа која го “извлече” живиот свет од хаосот) Земјата е како жив организам способен да се саморегулира како би го обезбедил својот сопствен опстанок. Идејата за GAIA произлезе откако луѓето “влегоа” во вселената и започнаа да ги набљудуваат планетите. Преку набљудување на Земјата, Марс и Венера, Lovelock претпостави дека за да постои живот, атмосферата на една планета мора да има многу различен состав од нејзината површина, како што е случајот со планетата Земја. Оваа претпоставка беше заснована врз идејата дека една планета на која нема живот би била во состојба на еквилибриум, и нејзината атмосфера и површина би биле многу слични. Значи, животот е тој кој ја одржува состојбата на нерамнотежа помеѓу атмосферата и површината. Тој сугерираше дека оваа нерамнотежа се одржува со помош на активен контролен систем, кој овозможува продолжување на постоењето. Овој активен контролен планетарен систем е самиот живот. Системот на планетарна контрола стана познат како GAIA. (види повеќе во “Gaia, a New Look at Life on Earth” - 1979 и во “The Ages of Gaia” - 1989, и двете од James Lovelock).

- Без разлика колку е софистицирана и развиена, технологијата секогаш ќе зависи од ограничените природни богатства!
- Експлозијата на луѓе е познат проблем и веќе е во надлежност на Обединетите нации!
- Глобалниот проблем со животната средина е докажан факт и неговите најглавни манифестации (осиромашување на озонот, климатските промени,...) веќе се предмет на акциони планови!
- Неограничениот економски растеж е логички некомпатибилен со ограничените природни ресурси!

Или, сублимирано, за концептот на економски растеж важи цитатот: *“Ова е преубава планета и воопшто не е ранлива. Земјата може да ги надмине вулканските ерупции, тектонските катаклизми, ледените доба. Но ова интелегентно, итро и екстремно егоцентрично човечко суштество докажа дека е способно да направи повеќе разурнување на животот отколку самата Мајка Природа ... Мораме да бидеме запрени.”*³

Зошто? Затоа што науката за економијата ја дефинира својата предметна проблематика единствено со опис на проблемите во производството - како темел на економскиот растеж. Но, дали економскиот растеж е и развој? Секако дека економскиот растеж не означува и сеопфатен развој, туку само еден негов дел. Бидејќи, правото на развој е изедначено со принципот на праведност и таквото право е признато во Декларацијата правото на развој на ОН, во која се вели: *“Правото на развој е неоттуѓиво човеково право кое секој поединец и сите заедно доблесно ќе го уживаат, ќе придонесуваат и ќе уживаат економски, социјален, културен и политички развој, во кој сите човекови права и основни слободи ќе бидат остварени”* (член 1). Или, како што рекол John Clapham⁴: *“Економското придвижување напред не е исто што и човеков напредок”*.

Економските показатели зборуваат дека ниедно стопанство не може да се смета за успешно во колку тој просперитет го остварува за сметка на идните генерации и го зголемува бројот на сиромашните во светот. Со право, 14-тиот Далај Лама⁵ рекол: *“Жителите на сиромашните земји страдаат заради претерувањето и неумереноста на богатите земји, како и заради загадувањето што го предизвикуваат нивните нечисти технологии. Ако не одбереме да го подобриме однесувањето кое ќе води кон почитување на туѓото право на среќа, нема долго да чекаме на воочување на штетните последици. Ова е една од причините за моето уверување дека културата на постојан пораст треба да се преиспита, бидејќи во фанатичната предаденост кон материјален развој, го занемаруваме влијанието врз пошироката општествена заедница”*.

Кога деградацијата на животната средина почна да покажува неурамнотежени состојби од широки размери, и кога штетите еноормно почнаа да ги зголемуваат општествените трошоци, од економската наука се очекуваше да го преиспита својот став, и да предложи соодветни решенија, бидејќи *“Економијата нема ништо заедничко со сумата на потрошените пари, туку*

³ Michael L. Fischer, 1990.

⁴ John Clapham, “A Concise Economic History of Britain”, 1957.

⁵ Dalai Lama, политички лидер на Тибет и духовен водач на тибетанскиот народ. Добитник на Нобеловата Награда за мир во 1989.

со мудроста со која се потрошиле"⁶. Со оглед на објективните околности содржани во карактерот на стопанските системи и при постоечкиот вредносен систем на современото индустриско општество по кој, меѓу останатото, природната и животната средина се нешто што е надворешно окружување на економскиот механизам, економската наука настојуваше да одговори на следното прашање: "Која е разумната цена која треба да се плати за заштита на животната средина?" Во согласност со сопствената логика, економистите се обидоа, што го прават и денес, да го решат проблемот со интернализирање на екстерналиите (internalizing the externalities) по пат на различни модели, а со развој на економските инструменти на политиката за заштита на животната средина и различните методи и стратегии на економско одлучување да овозможат подобрување на управувањето со заштитата на животната средина.

Длабока екологија (Deep Ecology). Како спротивен екстрем на концептот на економски развој е концептот на "чиста" (Pure) или "длабока" (Deep) екологија, која го застапува гледиштето за враќање кон едноставните начини на управување со природата. Поборниците на оваа школа го апострофираат катастрофалното влијание на индустриската цивилизација врз природата и препорачуваат нејзино напуштање. Како причина го наведуваат фактот дека сите досегашни видови развој безусловно водат кон осиромашување на природните ресурси, и дека проблемите со животната средина остануваат нерешени.

Оваа школа го цензурира антропоцентричниот пристап во односот GAIA-човек, и проширувајќи го моралот и правдата, ги прокламира правата на природата. Имено, не е човекот единствениот кој има права; права имаат и растенијата, и животните, па дури и неорганските елементи. Ништо не ја легитимира човековата амбиција да ја експлоатира природата. Напротив, тој ја должи својата почит кон неа и кон нејзините креации. "*Човекот на оваа планета може да се спаси само доколку води сметка, освен за својот живот, и за се' живо, почитувајќи го својот живот колку и животот околу себе*", рекол Herbert Gruhl.⁷

⁶ Henry Ford.

⁷ Херберт Грул, "Једна планета је опљачкана", Просвета, Београд.

Одржлив развој (Sustainable Development). Благодарейќи му на карактеристиките и, особено на човековата креативност и рационалност, ко-еволуцијата на природните и од човекот создадените системи е достижна и зависи воглавно од хармонизирање на одлуките во два различни временски периоди (бидејќи човековите системи имаат пократок период на постоење отколку екосистемите). Оваа перцепција всушност е зародиш на школата што ќе преовлада, школата на одржлив развој. Таа има правилен пристап кон фундаменталниот проблем на меѓусебниот однос на екосистемите и човековите системи, не заради тоа што е помеѓу два екстрема, туку заради тоа што е базирана на интегрална системска логика. Одржливоста како нов начин на размислување промовира критериум за долгорочност (Longterm Criterion) при донесувањето на одлуките од страна на човекот и ја заменува опортунистичката или краткорочната адаптација на резонот на пазарот. Бидејќи, *“Не можеме да дозволиме одлуките кои можат да го потресат светот се донесуваат непромислено, површно, без план. Да се препуштат работите на својот тек, значи да се изврши колективно самоубиство”*.⁸

Доколку природата се користи неконтролирано и прекумерно во однос на капацитетот на животната средина, тогаш тоа води кон нарушување на еколошката рамнотежа и еколошки катастрофи.

Школата на одржлив развој се залага за разумен однос при користењето на расположливите ресурси, атмосферата, слатките води и морињата, шумите и другите биолошки ресурси, на плодното земјиште, минералните сировини и енергијата, што е императив на цивилизациската егзистенција. Во друг случај, резултатот би бил поразителен и би се потврдиле песимистичките сценарија на бројни футуролози. Мора да се има предвид дека *“Уште никогаш иднината не била толку неизвесна како денес. И уште повеќе: над неа се надвиснува смртоносна закана. Човештвото стои над провалијата на својата досегашна историја”*.⁹

Школата за одржлив развој користи комбинирани квалитативни и квантитативни методи и точноста на нејзините модели се проверува со симулации. Под нејзино влијание застарените погледи за значењето на економските добра веќе се ревидираат, се воведува концептот на природен капитал и неговото намалување се мери.

Интегралниот пристап е прогласен за основа на политиката за заштита на животната средина и на сите политики на локално, регионално и глобално ниво. Принципот на интегралност во пристапот за развој и за заштита на животната средина е врховен принцип (Supreme Principle) кој се базира на:

- Принцип на хиерархија на интересите и целите - што подразбира давање предност на општите интереси во однос на поединечните, и на долгорочните цели во однос на краткорочните;
- Принцип на оперативност - што подразбира решенија кои се спроведливи;
- Принцип на континуитет и координација - кој поаѓа од сегашната состојба со животната средина, постојната законска регулатива и апаратот на управување, и потребата од усогласување и насочување на неговото делување;

⁸ Alvin Toffler, 1970.

⁹ Klaus Muller, 1972.

- Принцип на селективност - што подразбира издвојување на приоритетните прашања за заштита на животната средина од интерес за целата земја и создавање основи за развојна политика;
- Принцип на научност - на современите достигнувања во современите дисциплини кои се занимаваат со животната средина.

Проблемите на развојот и проблемите на заштита на животната средина се комплементарни и меѓузависни, па заради тоа, развојната политика и политиката за заштита на животната средина треба да имаат силна интеракција при реализацијата. Усогласеноста и интегрирањето на развојната политика и политиката на животната средина особено е значајно во ситуации каде забрзано се влошува состојбата со животната средина, кога истата забрзано се загадува, кога се исцрпуваат природните ресурси заради примена на неадекватни технологии, заради неприменување на еколошки принципи и стандарди, и заради отсуство на мерки за заштита и ревитализација.

Одржливоста, како процес, е всушност систематичност и означува обновување на единството и кохезијата на светот и мора да ги вклучи нашите гледишта на светот, нашите политики и нашите активности.

Значи, доколку одржливоста е еквивалент на систематичноста, тогаш најопштите принципи на одржливиот развој се:

- Свест за единството на светот;
- Надмоќ на етичките и културните системи над другите човекови системи (особено над производниот систем). Најголемата одговорност за денешната еколошка криза лежи во неразумната амбиција на пазарот да биде водечки систем во општеството. Системски свет значи свет со коректна хиерархија во која поголемите системи логично се наоѓаат на повисоки позиции од оние кои, како помали, се нивни делови. Пазарот, дури и да се разгледува на глобално ниво, само е систем на активности кои се одвиваат во негови рамки и кои се предмет на контрола на поголеми системи, како што се етичкиот и културниот систем;
- Коректно управување со природата. Или, како што сметаше Платон *“Мудроста е знаење за Бога или за правилниот сооднос помеѓу се’ што постои”*, од што произлегува дека покомплексните системи се грижат за поедноставните. Но, грешката е кај човекот кој арогантно се назначи себе си за апсолутен господар на природата. Оттука се наметнува дека, да се управува - значи да се обнови вистинскиот однос човек - природа, што целосно е во согласност со обновувањето на единството на светот.

Политиката на одржливиот развој не ја запоставува потребата од започнување на развојни мерки веднаш, ниту претпоставува запирање на започнатите; таа означува почеток на нов однос кон животната средина, просторот и природните ресурси, со полна свест за постоењето одговорност кон идните генерации. *“Ова го прави одржливиот развој триумф на човековиот дух”*¹⁰.

¹⁰ Klaus Töpfer, извршен директор на UNEP, во своето обраќање на пленарната седница на Светскиот самит за одржлив развој, Јоханесбург, 2002.

3. ЗАКЛУЧОЦИ

Деполитизацијата на економската дебата која следеше после 1990 година овозможи пораст на интересот за фундаменталното прашање пред кое се најде современата економска теорија и пракса: “Како да се создаде моќно стопанство кое нема да ги уништува природните ресурси и системите на животната средина од коишто зависи?”

Одговорот на ова прашање не може да го даде школата на економски растеж, која е чисто аналитичка и го изолира човекот од неговата животна средина; таа ги проучува неговите економски активности во релативно краток период од време (до 30 години).

Од друга страна, школата на чистата екологија како фокус на интерес ги има еволуцијата, екосистемите и особено конзервацијата на видовите, без давање ни малку “специфична тежина” на човекот. Оваа школа е навистина холистичка, но во реалноста е псеудо-системска бидејќи, додека се фокусира на екосистемите, ја запоставува хиерархијата на системите и комплетно ги игнорира уникатните квалитети кои го одвојуваат човекот од останатите живи системи. А priori ја отфрла можноста од хармонизирање на екосистемите и системите создадени од човекот. Но, човекот е различен од другите живи системи, а системите создадени од човекот имаат специфични карактеристики и потенцијали кои мора да се земат предвид. Сепак, концептот на чиста екологија одигра позитивна улога при дефинирањето на јавните политики преку проширување на структурата на проблемите кои претходно беа целосно игнорирани од теориите опфатени во концептот на економски развој.

И двата концепти, за економски растеж и за длабока екологија, се екстремни од проста причина бидејќи се еднострани. Затоа, и двата страдаат од недоволен логички метод. Наспроти нив, концептот на одржлив развој, како наука за системите, ја опфаќа целовитоста без да ги изгуби од вид нејзините делови и ги зема предвид сите елементи на GAIA мега-системот без игнорирање на хиерархискиот поредок. Преовладувањето на концептот за одржлив развој означува крај на класичната економска наука, иако и самата е трансформирана од “економистите на животната средина”.

Така, анахроно стана да се зборува за развојот и за заштитата на животната средина како за две одвоени прашања. Дуализмот исчезна. Постои само еден “одржлив развој”.

ЛИТЕРАТУРА

- ANDERSON, J., BROOK, C. & COCHRANE, A. (eds.) (1995): “A Global World”, New York, Oxford University Press;
- BARBIER B. Edward (1993): "Economics and ecology – New frontiers and sustainable development", Chapman & Hall, London, New York;
- BARTELMUS, P. (1996): “Environmental Growth and Development”, London, Routledge;
- BOULDING E. Kenneth (1966): "The Economics of the Coming Spaceship Earth"; in - BOULDING E. Kenneth and all (ed.): "Environmental Quality in a Growing Economy"; Resources for the Future, Inc. and The John Hopkins Press;

- CARRARO Carlo, SINISCALCO Domenico (1997): "New directions in the economic theory of the environment", Cambridge University Press;
- CHANDLER William (1990): "Development and environmental change", "Economic Impact";
- CLAPHAM John (1957): A Concise Economic History of Britain;
- FOSTER, J. (ed.) (1997): "Valuing Nature - Economics, Ethics and Environment", London, Routledge;
- GOLDIN Ian, WINTERS L. Alan (1995): "The economics of sustainable development", Cambridge University Press;
- GRUHI Herbert: "Једна планета је опљачкана ", Просвета, Београд;
- HEAL Geoffrey (1998): "Valuing The Future – Economic Theory And Sustainability", Columbia University Press, New York;
- HEILIG K. Gerhard (1997): "Sustainable Development - Ten Arguments Against a Biologistic 'Slow-Down' Philosophy of Social and Economic Development"; "The International Journal of Sustainable Development and World Ecology";
- HINTERBERGER Friedrich, LUKS Fred and SCHMIDT-BLEEK Friedrich (1997): "Material flows vs. 'natural capital'. What makes an economy sustainable? "; "Ecological Economics";
- LOVELOCK James (1979): "Gaia, a New Look at Life on Earth";
- LOVELOCK, J. (1989): "The Ages of Gaia - A Biography of Our Living Earth", Oxford, Oxford University Press;
- MASSARRAT Mohssen (1997): "Sustainability through cost internalisation: Theoretical rudiments for the analysis and reform of global structures"; in "Ecological Economics";
- NEDANOVSKI Pece (2000): "Ekonomskiot razvoj i zivotnata sredina"; Ekonomski Fakultet, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje;
- United Nations (1986): "Declaration on the Right to Development, A/RES/41/128";
- World Bank Institute (2002): "Sustaining the Earth";
- www.ecosustainable.com.au;
- www.sciencedirect.com;
- www.sustainlane.com;
- www.wbcsd.ch;
- www.sd-network.eu/?k=resources.